

Резюме

В статті філософія правосуддя, як тема дослідження, представляється дослідником сферою прикладної філософії права. Автор досліджує філософію правосуддя з допомогою «сравнительної юриспруденції» в розумінні сравнительної філософії права, в частині з допомогою текстуального і контекстуального підходів. Дослідження філософії правосуддя в сравнительно-правовому виміренні цілесобразно проводити совмещая текстуальний і контекстуальних підходи. Особое внимание следует обратить на исследование философии судьи. В то же время, исследуя разные сравнительно правовые аспекты проблематики философии правосудия, стоит обратиться к анализу их содержания, скорее, чем лишь форм, поскольку речь идёт об изучении смысла права в разных его проявлениях.

І. Й. БОЙКО

Ігор Йосипович Бойко, кандидат юридичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка

**ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ ДЖЕРЕЛ ПРАВА У ГАЛИЧИНІ
(1349–1434 рр.)**

Розвиток Української держави, вдосконалення її законодавства потребує ретельного об'єктивного історико-правового дослідження становлення національного права. Перед сучасною історико-правовою наукою постають важливі проблеми вивчення досвіду формування і функціонування державно-правових та самоврядних інститутів на території України впродовж її історичного розвитку.

У XIV–XVI ст. в українській Галичині відбулися значні зміни у правовому регулюванні суспільних відносин, які були пов'язані з захопленням Галичини Польськими королівством у 1349 р. Особливістю правового статусу Галичини (1349–1434 рр.) стало співіснування та її території дуалізму правових систем: колишньої Галицько-Волинської держави і Польського королівства.

Правові системи Галицько-Волинської держави та Польського королівства мали ряд відмінностей, тому польська влада після приєднання у 1349 р. Галичини не запроваджувала в повному обсязі свій державно-правовий лад у Галичині до 1434 р., а правові відносини в Галичині регулювались джерелами права Галицько-Волинської держави: Українське звичаєве право, Руська Правда, грамоти галицько-волинських князів, магдебурзьке право (вже діяло у м. Сянок з 1339 р.). Необхідно наголосити, що основою формування правових відносин у Галичині відразу після захоплення її у 1349 р. польським королем була правова система Галицько-Волинської держави, яка сформувалася під впливом правової системи Київської Русі, яка, будучи сильною європейською державою, мала досконале і розвинуте право як для свого часу. Правотворчість київських князів, функціональність українського звичаєвого права, рецепція римського права, торгівельні та політичні зв'язки Київської Русі з Візантією, Німеччиною, Францією позитивно вплинула на формування і функціонування права Київської Русі. Після її розпаду правова система Київської Русі була покладена в основу правового регулювання суспільних відносин у Галицько-Волинській державі, яка під впливом нових соціально-економічних, культурних та політичних відносин розвинула і вдосконалила багато правових положень і конструкцій. У цей час мала місце наступність в розвитку права Галицько-Волинської держави, що передбачала зв'язок, наявність спільних рис у процесі становлення і розвитку правових норм, які їх не розмежовували, а об'єднували, робили подібними.

У історико-правовій літературі під наступністю необхідно розуміти перехід від попередника до наступника, те, що йде в порядку наступності, послідовності, найближче після чогось, когось, безперервність процесів, явищ тощо. Прояви наступності в праві

Галицько-Волинської держави мали свою специфіку, оскільки визначальну роль в її забезпеченні відіграла наступність законодавства. Таким чином, у нових правових джерелах Галицько-Волинської держави зберігалися основні риси, ознаки, властивості попередньої правової системи Київської Русі (звичаєве право, князівське законодавство, Руська Правда, канонічне право та інші джерела права, що відповідали новим соціально-економічним і політичним відносинам).

До найпоширеніших норм Українського звичаєвого права, що діяло в Галичині в перші роки її перебування у складі Польського королівства, відносилися норми, які регулювали порядок здійснення судочинства в сільській місцевості, зокрема стосовно здійснення окремих процесуальних дій. Авторитет звичаєвого права в Галичині до її приєднання в 1349 р. до Польського королівства і до поширення польського права в 1434 р. був зумовлений архаїчним, консервативним характером українського звичаєвого права, що сприяло захисту староукраїнських традицій правового ладу від невіправданих змін або накиданню чужих правових норм. Українське звичаєве право не сприяло радикальним змінам, які ініціювалися польськими королями у Галичині до 1434 р. Важливим писаним правом в українській Галичині у складі Польського королівства була Руська Правда, яка здебільшого врегульовувала цивільні, кримінальні, процесуальні відносини також до 1434 р.¹

До середини XV ст. існувала практика, за якою польські королі підтверджували з певною періодичністю чинність у Галичині правової системи Галицько-Волинської держави шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів. Так, 18 лютого 1387 р. польська королева Ядвіга прийняла відповідний документ щодо Перемишльської землі².

Доволі розповсюдженою практикою в Галичині було підтвердження привілеїв галицько-волинських князів польськими королями. 31 серпня 1358 р. польський король Казимир III підтвердив Яцьку Солнечку привілей князя Льва на села Угерці та Розбір³. 20 березня 1350 р. польський король Казимир III підтвердив жителю Руського воєводства шляхтичу Ходкові Макутейовичу привілей «славетного володаря князя Лева», виданого його предкам, щодо права власності на село Хлопчичі Перемишльської землі⁴. 15 березня 1448 р. польський король Казимир IV на прохання Левка, Гаврила, Яцька, Тимка, Андрія та Петра Василевичів підтвердив наданий їх предкам «привілей» князя і володаря Руських земель Лева⁵. Ці та інші факти підтверджують те, що правова система Галицько-Волинської держави не була і не могла бути цілковито заміненою правовою системою Польського королівства.

Окремим джерелом права в Галичині було, як уже зазначалося, магдебурзьке (німецьке) право, яке сформувалося під впливом західної традиції права. Воно спочатку регулювало міське самоврядування у м. Сянок (1339 р.), з 1356 р. – у м. Львові, згодом в інших галицьких містах і містечках.

Загальновідомо, що правові системи переважної більшості європейських країн, були сформовані зі значним впливом римського права. Впродовж свого історичного розвитку внаслідок комплексу історичних та політичних факторів, майбутня Україна у зв'язках з Римською імперією мала стосунки як зі східною, так і західною її частинами. Східна частина Римської імперії перетворилась на Візантійську імперію, правова система якої, безперечно, ґрунтувалася на римській класичній правовій традиції. Крім того, значний вплив на українські землі мала й західна традиція права, яка через німецьке (магдебурзьке) право, яке було сформовано на виключно римській класичній правовій традиції, поширювалася вперше у Галицько-Волинській державі (м. Сянок, 1339 р.). Визначивши вплив римського права на формування української правової традиції, можна визначити напрям зв'язків між правовими системами України та Римської імперії, а через останню – з країнами Європи⁶.

Важливе значення на формування правової системи Київської Русі, а відтак Галицько-Волинської держави, мала рецепція римського права, яка розпочалася в XI–XII ст. Рецепція римського права у той час охопила практично всю тогочасну Європу, зокрема, і Київську Русь. В науці римського приватного права вчені правознавці визначають два види рецепції римського права: пряму і опосередковану (похідну). Пряма рецепція римського права передбачає запозичення римських правових ідей та правових рішень з пер-

шоджерел. Опосередкована (похідна) рецепція римського права відбувається шляхом не лише запозичення римських першоджерел, але й через ті системи права, де рецепція відбулася раніше. Опосередкована рецепція характерна для колишніх європейських країн, які в силу певних обставин виявилися на узбіччі загальних тенденцій розвитку європейського законодавства, що формувалося шляхом поєднання засад римських та національних⁷.

Для визнання можливості рецепції римського приватного права в Україні, її типу і наслідків перспектив необхідно з'ясувати, до якого виду цивілізації відноситься українська культура, як обґрунтовано стверджує авторитетний вчений-правознавець, професор Е. О. Харитонов⁸.

Лінгвістичні, археологічні та антропологічні матеріали свідчать, що культура Київської Русі здебільшого була зорієнтована на східноєвропейську цивілізацію, тобто Візантійську. Прийняття християнства як державної релігії в Київській Русі сприяло впливу візантійської культури. Щодо впливу візантійського права на Київську Русь, то його можна характеризувати неоднозначно. Справа в тому, що внаслідок прийняття християнства «з рук» візантійського патріарха та наявності наприкінці X ст. власної правової традиції на базі звичаєвого та княжого права, найбільшого впливу візантійського права зазнали ті галузі та інститути права Київської Русі, які мали безпосереднє відношення до церковної юрисдикції⁸. За ініціативою вищої церковної адміністрації Київської Русі на її територію були привезені численні писемні джерела, що були необхідні для повноцінного функціонування новоствореної церкви.

Разом із нормами церковного права візантійських збірок на територію Київської Русі потрапляли й деякі положення римського цивільного права, які збереглися до сьогодення та увійшли до галузі сучасного цивільного права України.

Беззаперечно, що, внаслідок прийняття у Київській Русі християнства, з усіх галузей найбільших змін зазнало шлюбно-сімейне право. І це не дивно, адже саме в питаннях укладення шлюбу християнські традиції принципово відрізнялися від язичницьких. Одразу після реформи Володимира Великого, яка фактично надала християнству статусу державної релігії в Київській Русі, до юрисдикції християнської церкви було віднесено регулювання шлюбно-цивільних правовідносин. Ці обставини в значній мірі зумовили розвиток шлюбно-сімейного права України до сьогодення та визначили особливе ставлення до інституту шлюбу та усієї галузі сімейного права як до відокремлених від цивільного. Така традиція відрізняється від європейської, де шлюб сприймається як цивільно-правовий договір, а, відповідно, окрему галузь сімейного права часто не виділяють¹⁰.

Інша справа, що вплив візантійського права через русько-візантійські договори 907, 911, 944, 971 рр., у яких є посилання як на норми візантійського права (тобто візантійські переробки римського права), так і на «закони руські», свідчив про взаємозв'язок та взаємовплив правових систем Київської Русі і Візантійської імперії в даний період.

Після розпаду Київської Русі традиції української державності продовжила і розвинула Галицько-Волинська держава. Взаємини Галицько-Волинської держави з державами Центральної Європи виявлялися у торговельних зв'язках, у політичних переговорах, численних міжнародних угодах, у багатьох ділянках культури. Галицько-Волинський князь Данило Романович (Галицький) підтримував тісні контакти з Папою Римським Інокентієм IV. У 1243 р. відбулася коронація Данила Галицького на короля, що свідчило про великий авторитет Галицько-Волинської держави на міжнародній арені.

Галицько-Волинські правителі не раз бували на Заході, а західні, в свою чергу, відвідували Галицько-Волинську державу. Правлячі династії Галицько-Волинської держави, Польщі, Чехії, Угорщини часто зв'язували себе династичними шлюбами. Події у Галицько-Волинському королівстві знаходили широке відображення у хроніках західних країн. З іншого боку, руські літописи, зокрема Галицько-Волинський, часто фіксував різні події у Західній Європі.

Правова система Галицько-Волинської держави ґрунтувалася переважно на джерелах права Київської Русі: звичаєве право, коротка редакція Руської Правди, судова практика.

Важливим джерелом права Галицько-Волинської держави було німецьке (магдебурзьке) право, яке сформувалося у 1188 р. у місті Магдебурзі і в XIII ст. поширилося на інші німецькі землі, на міста Польщі, Литви, Чехії, Галицько-Волинської держави, Угорщини. Німецьке (магдебурзьке) право під час свого формування зазначало впливу західної традиції права, тобто римського права.

Якщо німецьке (магдебурзьке) право того часу сформувалося під значним впливом римського права, то можна говорити про рецепцію римського права у Галицько-Волинській державі. Особливостями цієї рецепції було те, що вона відбувалася через посередництво права Київської Русі, яка в свою чергу, як зазначалося, зазнавала впливу візантійського (опосередкованого – римського) права, то через німецьке право, що зазнали впливу римського права значно раніше.

Отже, можна стверджувати, що в Київській Русі, а відтак у Галицько-Волинській державі, зокрема і в Галичині як складовій цих держав, відбувалася опосередкована рецепція римського приватного права, яка мала позитивний вплив на удосконалення правових систем цих держав, зближення тогочасної України до західноєвропейської цивілізації. Проте татарське нашествя, загарбання і розчленування українських земель переривало не тільки процес державно-правового розвитку українського народу, але і повноцінну рецепцію римського приватного права.

У 1434 р. усі галицькі землі польські власті об'єднали і створили одне Руське воєводство з адміністративним центром у Львові. Воно складалося з чотирьох земель: Львівської, Галицької, Перемишльської та Сяноцької. У тому ж році привілеєм польського короля Владислава II у Галичині було скасовано «руське право», а замість нього введено польське право і запроваджено такий самий державний лад, який існував в Польському королівстві. Польсько-католицька шляхта повсюди витісняла православних українців зі сфери державного управління, виробництва, освіти, культури. Відбувалася масова полонізація галицького населення, яка була спрямована на поширення польської мови та католицького віросповідання. Це спричинило політичний і економічний занепад Галичини, що позначалося на поглибленні кризи української духовності та культури в XIV–XV ст.

Проаналізований вище матеріал дає підстави для певних міркувань. Київська Русь та Галицько-Волинська держава та їхні правові системи пройшли складний шлях розвитку. Самобутність українського права до 1434 р. була зумовлена міцними традиціями правотворення. Безумовно, визначальну роль у збереженні національних особливостей українського правотворення відіграло українське звичаєве право. Державно-правовий розвиток на українських землях ґрунтувався, крім стабільної та авторитетної національної бази, ще і на зовнішніх впливах, які особливо відчутними стали після 1349 р., адже втрата політичної незалежності неодмінно провокує та примножує у значну кількість разів зовнішній вплив на державу та право.

Яким був цей вплив впродовж XIV–XVI ст.? Позитивним чи негативним? Східним чи західним? До 988 р. вплив на українську державно-правову систему ззовні був майже невідчутним. Більше того, Київська Русь сама визначала прогресивні тенденції розвитку права, політики, культури й економіки в усій тогочасній Європі, не визнаючи над собою патронату, а тим паче зверхності інших держав. Чого тільки вартий щит, прибитий князем Олегом на воротах Царгорода – столиці Візантії.

Як відомо, у 988 р. Київська Русь прийняла християнство східного обряду (православ'я) як державну релігію. З того моменту розпочався візантійський (східний) вплив на її державно-правовий розвиток, оскільки релігія, а особливо в період Середньовіччя, неодмінно на ньому відображається. На українських землях почали набирати чинності візантійські джерела права, зокрема Намокано́н та Екло́га, які приносили не лише позитивні тенденції (рецепція римського права), але й негативні (смертна кара, тілесні покарання, тортури). Однак, візантійський вплив на українське право не був настільки сильним, як може видатись на перший погляд. Археологічні й писемні тогочасні джерела засвідчують, що християнство тривалий час не було релігією більшості українського народу, зокрема до XIII ст., а отже зберігались національні традиції, серед яких було регулювання правовідносин. Крім того, християнство почало ставати релігією окремих

українців до 988 р., а саме з I ст., коли на етнічну українську територію почали поширюватись впливи і тенденції сусідньої Римської імперії, що було проявом західно-європейського впливу на державу та право України.

У 1199 р. на західноукраїнських землях була утворена Галицько-Волинська держава – типова середньовічна європейська феодальна держава, що була на той час однією з найрозвиненіших. Провадячи військову й дипломатичну політику, спрямовану на захист своєї території від сусідніх держав (Польщі, Угорщини та ін.), Галицько-Волинська держава часто вступала з ними в тимчасові військові союзи, що не могло не позначитись на розвитку її державно-правової системи, яка зазнала впливу цих союзників. Не меншим, і не виключено, що більшим, був вплив Галицько-Волинської держави на своїх сусідів. Так, у Вислицькому та Пйотркувському статутах 1347 р. була відчутною рецепція «Руської Правди». Однак необхідно відзначити, що вплив і взагалі характер Галицько-Волинської держави був західноєвропейським, адже Візантія була в стані занепаду, а майже весь географічний схід Європи окупувала Золота Орда, правова культура якої була настільки низькою, що її вплив на Галицько-Волинську державу був мінімальним навіть після визнання Данилом Галицьким себе васалом хана.

У 1253 р. Папа Римський коронував Данила Галицького. Це був визначний момент, оскільки з того часу західноєвропейський вплив на Галицько-Волинську державу та її правову систему суттєво посилювався. Трансформація Галицько-Волинської держави з князівства в королівство означало її приєднання на рівних правах до західноєвропейської спільноти держав і певну інтегрованість у західноєвропейські правові системи. Безперечно, цей крок з боку Риму був більш політичним, аніж правовим, оскільки Європі потрібен був захист від Золотої Орди, а Галицько-Волинська держава мала відігравати роль своєрідного щита. Так чи інакше, але це мало місце і Галицько-Волинська держава набула західноєвропейську модель організації влади – королівство з усіма впливаючими з цього принципами та особливостями.

Ключовою відмінністю між Західною та Східною частинами Римської імперії було розуміння вищої державної влади. Після прийняття християнства в Римі була встановлена офіційна доктрина, за якою правитель держави отримував владу безпосередньо з рук Господа Бога. Символом цієї влади був меч.

У Західній Римській імперії була популярна доктрина двох мечів: один для керівника світської влади, а інший – для керівника церковної влади. Отже, існував дуалізм державної влади, що був присутній і в наступних епохах історії Західної Європи. Натомість у Східній Римській імперії (Візантії) існувала доктрина «одного меча», тому імператор правив як державою, так і церквою. Часто бувало й так, що керівники світської й церковної влади були рідними братами.

Аналізуючи історію Галицько-Волинської держави, напрошується висновок, що вона перейняла теорію «двох мечів», як і держави Західної Європи, оскільки вплив державного апарату на справи церковні був мінімальним. Ця розмежованість сфер компетенції світської та церковної влади була характерна майже для всієї історії держави і права України, за винятком періоду перебування українських земель у складі Російської імперії, адже ця держава перейняла візантійську доктрину «одного меча», взаємодіючи держави і церкви та переважного підпорядкування церкви державі.

У 1339 р. м.Сянок отримало магдебурзьке право. Згодом його отримали й інші галицькі міста, а з XV ст. воно було надано навіть містам Наддніпрянської України. Магдебурзьке право було одним із видів середньовічного європейського міського права, яке сприяло економічному розвитку міст, захищало міщан від феодальної залежності, гарантувало їм право на самоврядування. Крім того, воно було джерелом рецепції римського права на українських землях. Рецепція магдебурзького права була одним з найяскравіших прикладів західноєвропейського впливу на державу та право України.

Таким чином, станом на 1349 р., тобто на час входження Галичини до складу Польського королівства, український народ уже мав власні традиції формування держави та правотворення європейського зразка. Тому й польська правова система не вводилась до 1434 р., адже її рівень розвитку не був вищим за рівень самобутнього українського права, зокрема у Галичині.

¹ Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр.): Монографія. – Львів, 2006. – С. 232–233.

² Akta grodzkie i ziemskie. – Т. VII. – Lwów, 1878. – Арк. 784.

³ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. – Львів, 2004. – С. 781;

⁴ ЦДАІ України у Львові, ф. 15, оп. 1, спр. 151. – Арк. 2302-2306.

⁵ Там само. – Арк. 784.

⁶ *Цветкова Ю.* Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цветкова / За ред. І. Безклубого. – Ч. II. – К., 2007. – С. 144-145.

⁷ *Орач С. М., Тищик Б. Й.* Основи римського приватного права. Навч. посіб. – Львів, 2000. – С. 19.

⁸ *Харитонов Є. О.* Рецепція римського приватного права. – Одеса, 1997.

⁹ *Цветкова Ю.* Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цветкова / За ред. І. Безклубого. – Ч. II. – К., 2007. – С. 44-145.

¹⁰ Там само. – С. 144-145.

Отримано 17.12.2008

Резюме

В статті раскрыт генезис і еволюція источников права в Галиції в составе Польского королевства до введення польского права и создания в Галиції русского воеводства. Проанализированы самые важные источники права, которые применялись в исследуемый период.

В. М. ВОВК

Вікторія Миколаївна Вовк, кандидат філософських наук, доцент, начальник кафедри Київського національного університету внутрішніх справ

ТІЛО РАБА ЯК ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДРЕВНЬОГО РИМУ)

Римська культура (в широкому розумінні) належить до унікальних творінь людства, які виправдано можна назвати чудесами світу. Тривалий час феномен римської культури розглядався однобоко та спрощено, але сьогодні в умовах методологічного плюралізму та поліцентризму стає можливим розгляд багатьох феноменів з точки зору неklasичних наукових підходів. Донедавна не могло бути і мови про розгляд соціальних феноменів з точки зору повсякденності і такого її аспекту як тілесність, яка і сама трактувалась в межах методологічного монометодологізму. Нам видається, що ще не здійснений аналіз явищ правової культури, і зокрема рабства в Римі, відповідно до сучасного розуміння повсякденності.

Проблемі рабства в древньому Римі присвячена велика кількість монографічної, наукової та навчально-наукової літератури. Серед дослідників феномену римського рабства в історичному аспекті вирізняються праці антикознавців І. Маяк, Л. Кофанова, С. Утченка, В. Ковальова; філософське осмислення питання рабства можна віднайти у філософській концепції Цицерона, Г. В. Ф. Гегеля; питання соціо-правової стратифікації римського суспільства в цілому та проблеми рабства висвітлюються в працях Р. Калюжного, В. Макаруча, О. Підпригори, Є. Харитонова, Г. Гарридо, Ю. Барона та ін.; зобра-